

KNAW-dossier

- 3 De toekomst van de filosofie. Inleiding bij het dossier
- 7 ▶ ANNEMARIE MOL
Wijsgerig onderzoek en het leven met verschillen
- 12 ▶ HANS RADDER
Welke toekomst voor het filosofisch onderzoek?
- 18 ▶ RENÉ BOOMKENS
Weg wijsbegerte?
- 25 ▶ MAARTEN DOORMAN
Gewogen en te licht. Over filosofie in Nederland
- 29 ▶ ERNST-OTTO ONNASCH
Wegen in de wijsbegerte. Overwegingen bij een KNAW-advies over de toekomst en perspectieven van de filosofie in Nederland met een pleidooi voor spruitjesfilosofie
- 35 ▶ MACHIEL KARSKENS
De liberopositie van de filosofie. Bespreking van het KNAW-rapport

Artikelen

- 40 ▶ BRUNO LATOUR
Van *Realpolitik* naar *Dingpolitik*. Over publicke dingen en de *res publica*
- 62 ▶ WIM DUBBINK EN ERIK VAN ZADELHOFF
De legitimiteit van het natuurbeleid van LNV

Wegen in de wijsbegeerte

Overwegingen bij een KNAW-advies over de toekomst en perspectieven van de filosofie in Nederland met een pleidooi voor spuitjesfilosofie

Dat de werking van de geest langzaam is, weten we sinds Hegel. Maar zó langzaam? Een discussie die op 5 februari 1999 door de Raad voor Geesteswetenschappen van de KNAW over de toekomst van de Nederlandse filosofie is gehouden, wordt pas vijf jaar later gepubliceerd.¹ Met veel omhaal moet daarom ook een en ander worden uitgelegd: het gaat om een ‘advies’, dat zo moet worden uitgelegd dat het eigenlijk een discussiestuk is. Veel stof heeft dit ‘advies’ of discussiestuk in filosofisch Nederland in ieder geval totnogtoe niet doen opwaaien. Van enige breedtewerking is mij sinds het verschijnen in 2004 niets bekend. Het ‘advies’ wordt alom genegeerd. Ik weet maar van één wijsgerige faculteit waar het stuk door de staf is bediscussieerd. Het is stil, heel stil rond het ‘advies’. Dit ligt wellicht ook aan de kwaliteit ervan, die zo abominabel is dat dit maar moeilijk valt te verbloemen. Maar het wordt zo langzaam aan tijd wijsgerig Nederland uit de roes te helpen. Bij de KNAW is het ook niet alles goud wat er blinkt. Gewone mensen, met gewone persoonlijke drijfveren die ze ook niet onder stoelen of banken steken. Een op de traditie van de Nederlandse filosofie geënte visie op de toekomst ontbreekt geheel. Echte filosofie moet van ver worden geïmporteerd, liefst uit de VS natuurlijk, als de dood dat men lijkt voor een filosofiebeoefening die nog wat naar spuitjes ruikt. Hiervoor zal ik aan het eind een klein pleidooi voeren.

Enkele woorden over de formele structuur van het stuk. Dit heeft een ‘Ten geleide’ van ruim één pagina dat icts doet vermoeden over de inhoud. Men wil een soort sterkte-zwakteanalyse geven van het Nederlands wijsgerig onderzoek, waar geen conclusies aan moeten worden verbonden. Wel wordt de hoop uitgesproken dat een en ander ‘een interessante discussie in het vakgebied’ tot stand zal brengen. Hierna volgen elf pagina’s tekst die uitmonden in een soort ‘advies’, waarbij een aantal adviezen gewoon uit de lucht komen vallen, althans de argumenten hiervoor worden in de voorafgaande pagina’s niet genoemd. Vervolgens komen de drie essays van Herman De Dijn, Johan van Benthem en John North die het vertrekpunt vormden van de discussiebijeenkomst op 5 februari 1999.² Hoewel de essays in stilistisch opzicht lof verdienen (soms zijn de dingen zó elegant gezegd dat zulke passages in de inleidende tekst zonder aanhalingen zijn overgenomen), zijn ze geplaveid met typfouten of raar lopende zinnen, zoals je ze bijvoorbeeld in papers van studenten aantreft. Is de KNAW zo arm-

lastig dat er geen neerlandicus meer van af kan om zo'n tekst even door te nemen? Afgesloten wordt het geheel met een uitdrukkelijk niet volledige lijst van deelnemers aan de discussiebijeenkomst (tip: volgende keer een secretaresse meenemen!).

Wat na het lezen van de essays meteen opvalt, is dat blijkens de samenstellers van het 'advies' in de discussie nauwelijks iets nieuws naar voren is gekomen. De punten die in het elf pagina's tellende 'advies' naar voren komen, beperken zich in grote lijnen tot dat wat in de essays is beweerd. Opvallend is wel dat de auteurs van de aanbevelingen er veel aan lijkt gelegen te zijn het historisch onderzoek naar de antieke en middeleeuwse wijsbegeerte uit te breiden met dat naar de vroegmoderne wijsbegeerte. Is dit soms iets wat uit de discussie is voortgekomen? Gezien de samenstelling van het panel kan ik me dat moeilijk voorstellen.

Laat ik eerst enkele opmerkingen maken bij de klaarblijkelijke consensus die er bestaat over de topkwaliteit van het Nederlandse filosofieonderzoek betreffende de Oudheid en Middeleeuwen. Wat bedoelen de auteurs eigenlijk met topkwaliteit van onderzoek? Het aangehaalde criterium hiervoor is dat het daarbij om onderzoek gaat dat de 'internationale agenda bepaalt'. Maar laten we eerlijk wezen, hoe groot is de internationale agenda van het onderzoek op het gebied van de antieke, middeleeuwse en vroegmoderne wijsbegeerte? Is er wel genoeg kritische massa om te kunnen spreken over het bepalen van een internationale agenda? Hier lijkt enige relativisering gepast. Daar komt bij dat er anno 1999 in Nederland slechts vier leerstoelen Antieke en Middeleeuwse Wijsbegeerte bestonden, waarvan er intussen drie nieuw zijn bezet. Een leerstoel Vroegmoderne Wijsbegeerte bestaat in Nederland helemaal niet. Nu de oude garde is vertrokken die de laatste jaren van hun actieve universitaire loopbaan soms de studenten gewoon hebben weggejaagd, blijkt ook nog eens de nodige *Nachwuchs* te ontbreken. De nieuwe generatie onderzoekers op dit gebied zal dus meer de samenwerking met andere filosofen zoeken en niet langer de isolatie binnen de eigen vakdiscipline blijven verkiezen. Daarvoor bestaan nu al duidelijke aanwijzingen. Dergelijke ontwikkelingen worden in het rapport niet gesignaleerd. Veeleer wordt het pampieren van antieke en middeleeuwse wijsbegeerte aangewezen als middel voor het behoud van hoogstaand onderzoek voor Nederland, in plaats van nieuwe ontwikkelingen te signaleren en te stimuleren.

De aanbevelingen die door de drie essayisten worden gedaan, grenzen soms aan het lachwekkende. De een wil de Centrale Interfaculteit terug, de ander vindt dat alle ministers van onderwijs verplicht filosofie moeten hebben gestudeerd, weer een ander pleit voor een soort van 'echte' filosofische faculteit, waar alleen logica, taal filosofie, wetenschapsfilosofie en kentheorie (zolang maar volgens de eigen, overigens onduidelijke meetlat) wordt gedaan. Überhaupt is het 'ze moeten'-gehalte hoog. Gewoon veel borrelpraat dus. Zoiets hoeven we niet sericus te nemen. Maar wat dan wel? Bedenklijk zijn tendensen die op afsplitsing aansturen. Daar schijnt men in Nederland goed in te zijn, vooral onder theologen, wat weer diepe sporen heeft achtergelaten in de filosofie. Logica zoals dat aan het ILLC in Amsterdam wordt bedreven, is zonder meer een goede zaak, daar hoeft geen woord aan vuil te worden

gemaakt. Maar wat rechtvaardigt meteen een eigen toko binnen de universiteit? Wil men soms niets meer met al die andere vagerikken te maken hebben die sommige wijsgerige faculteiten bevolken? En natuurlijk veel gejeremieer over het verlies van financiële middelen in de jaren tachtig en negentig. En niemand die ook maar een halfslachtige poging doet tot enige zelfreflectie en tot eigen verantwoordelijkheid (twee van de drie essayisten zijn in 1999 bijna geëmeriteerd). Misschien moet men de auteurs van de bijdragen ook ten goede houden dat ze mochten verwachten dat hun essays discussiestukken zouden zijn, waar een heel verhaal omheen zou ontstaan. Maar dat is dus niet gebeurd.

Komen we terug bij de andere belangrijke aanbeveling. Deze keer rechtstreeks overgenomen uit het essay van Van Benthem. Namelijk een krachtig pleidooi voor onderzoeksprogramma's in de clusters logica, taal filosofie en wetenschapsleer. Dit soort filosofie zou de student weer terug moeten brengen bij wat hij/zijzelf eigenlijk vindt in plaats van op te sommen wat bepaalde canonische denkers ergens van vonden, aldus Van Benthem. Ik dacht dat we de *Aufklärung* achter ons hadden gelaten!? Hier staat ze weer in volle glorie voor ons. Natuurlijk moeten studenten zelf denken, maar daar is vorming ofwel *Bildung* voor nodig. De student moet zich een wijze van argumenteren, kijken naar en analyseren van problemen eigen maken. Vakwerk dus dat geleerd wil zijn, voordat er zelf wordt gedacht. Het cluster logica, taal filosofie en wetenschapsleer wordt gepresenteerd als een soort antwoord en remedie op alle wijsgerige problemen. Ik kan mij zo'n reactie ook wel voorstellen. Wie namelijk, zoals Van Benthem schrijft, jaren heeft moeten lijden onder een aantal 'echte' blijkbaar meer klassiek georiënteerde filosofen wil wellicht ook eens zelf aan de knoppen draaien. Zo werkt dat vaak psychologisch. Maar moet je zo iemand niet vervolgens hard toeroepen en vragen met zijn expertise toch als je blicht in de boot te willen blijven: de 'echte filosofen' zijn toch ook maar filosofen. Technische filosofie is nodig en verdienstelijk, maar zaligmakend ... Johan, wees eerlijk!

De aanbevelingen die vervolgens ten aanzien van de grondslagen van de ethiek worden gemaakt, lijken hun oorsprong minder in de essays te vinden. Überhaupt is het een merkwaardig Nederlands fenomeen dat de ethiek doorgaans niet aan de wijsgerige faculteiten haar thuiszetel heeft, maar bij de vakwetenschappen. Verder is er een aanbeveling voor een versterking van de filosofie van de empirische cognitiewetenschappen en een hechter samengaan van wetenschaps geschiedenis en wetenschaps filosofie. Allemaal leuk en aardig. Maar gaat het hier niet slechts om leuke 'ideetjes' die nog lang geen garantie bieden voor het begerenswaardige label toponderzoek? Ik zie het allemaal niet, temeer daar hiervoor in Nederland ook de betreffende expertise lijkt te ontbreken.

De opvattingen van filosofie en daaruit mede voortvloeiend de aanbevelingen van de essayisten en samenstellers van het 'advies' getuigen niet bepaald van een adelaarsperspectief op de toekomst van de filosofie, niet eens van een vogelperspectief. En dat is jammer. Überhaupt vraag ik mij af of men kwesties die de toekomst van de filosofie aangaan uitsluitend moet overlaten aan de grijze eminentie die aan het einde van haar

carrière staat. Moet men het gesprek niet tenminste ook zoeken met de aanstormende jonge talenten om tot een toekomstvisie te komen die ook een draagvlak heeft? Een toekomstvisie die niet gedragen wordt door het nu aanwezige talent is gedoemd te mislukken, met alle gevolgen voor de toekomst van de filosofie in Nederland; waarbij ik dan nog afzie van de toekomst van deze talenten.

In de samenvatting van het debat wordt op de eerste pagina een zeer bepaalde veronderstelling gemaakt over wat filosofie zou zijn, met verstrekkende gevolgen:

‘Over het algemeen is de academische wijsgerige gemeenschap in ons land het erover eens dat de filosofie geen eigen, onafhankelijke en immanente, toegang tot de werkelijkheid biedt, zodat het vak alleen zinvol beoefend kan worden in samenhang en in kritische dialoog met een of meerdere wetenschappen.’³

Dat filosofie alleen nog zinvol beoefend zou kunnen worden in samenhang met de vakwetenschappen zegt niets meer of minder dan dat de filosofie geen zelfstandige waarde meer zou hebben. Hierin lijkt mij de angel van het gehele rapport en de daarin geformuleerde aanbevelingen te liggen. Grote delen van wat de traditie onder filosofie verstaat, worden in dit rapport buitengesloten als een zinvolle wetenschappelijke bezigheid. De metafysica, de klassieke ethiek (in de zin van Aristoteles of Kant), de ontologie en epistemologie, de wijsgerige theologie en antropologie, allemaal gebieden die zich niet met een visie op de filosofie laten verenigen die eenzijdig is gefixeerd op haar noodzakelijke verbinding met de vakwetenschappen. Bijgevolg komen deze onvervalste wijsgerige disciplines in het bijna zestig pagina's tellende rapport ook niet aan de orde. Blijkbaar is het onderliggende motief dat de opstellers van mening zijn dat het hierbij niet om toponderzoek gaat, maar juist om de zwakkere gebieden die, aldus het 'advies', niet 'moeten worden ondersteund' (sic!). Of deze gebieden inderdaad tot de mindere qua onderzoekskwaliteit behoren, wordt in het rapport niet eens aangetoond. Zoals gezegd worden ze gewoon doodgezwegen. Doch ook al zou het zo zijn dat het onderzoek in deze gebieden van de filosofie de internationale agenda niet bepaalt, dan nog blijft het voor een gezonde cultuur van het aller-grootste belang dit soort onderzoek met kracht te steunen. Een cultuur die het zich wil veroorloven zinvragen niet op een wetenschappelijk verantwoorde wijze aan te gaan, levert zich op voorhand uit aan sektarisme, aan politieke of religieuze fanatici. De filosofie is een ernstige aangelegenheid. En zij heeft een eigen object dat voor en door geen enkele andere wetenschap op dezelfde, en dus wijsgerige wijze tot onderzoeks-object kan worden gemaakt.

De uitgesproken eenzijdigheid van dit rapport maakt het lastig daarop met een alternatief te antwoorden. Ook wil ik niet zeggen dat alle aanbevelingen even onzinnig zijn. Maar om een goede afweging over de toekomst van het wijsgerig onderzoek in Nederland te kunnen maken, is met dit rapport beslist te weinig gezegd.

Daarom wil ik enkele punten aanstippen waarmee het Nederlandse onderzoek zich eigenlijk al heel lang internationaal had moeten profileren.⁴ Zo vraag ik mij af

waarom men er in Nederland niet allang aan is begonnen – natuurlijk met financiële ondersteuning van de KNAW – een historisch kritische uitgave van de werken van Erasmus, Spinoza en Frans Heemsterhuis te maken. Deze Nederlandse denkers hebben de internationale agenda tijdens hun leven en daarna niet alleen bepaald, vaak ook gewoon opgesteld. Het Nederlandse toponderzoek schittert echter door afwezigheid op deze onderzoeksterreinen. Überhaupt is het wijsgerig onderzoek naar de Nederlandse Verlichting praktisch geheel braakliggend gebied. Vooral de uitstraling op het buitenland is nauwelijks onderzocht, terwijl het internationale verlichtingsonderzoek snakt naar informatie uit Nederland. Zelf houd ik mij zijdelings met dit onderzoek bezig.

Met hoogst verbluffende resultaten. Wie weet bijvoorbeeld dat Hölderlin en Hegel hun dissertatie over een onderwerp hebben verdedigd dat prijsvraag van het Leids Stolpiaans Legaat was? Een instelling die onlangs nog werd gekenmerkt als de Nobelprijs van de achttiende eeuw (wat overdreven, maar het geeft wel iets aan). Om het punt verder toe te spitsen: dat het boek *Radical Enlightenment. Philosophy and the making of modernity 1650-1750* door Jonathan Israel is geschreven en niet door een Nederlandse onderzoeker is zeker geen aanbeveling voor de Nederlandse filosofie.

Verder zijn belangrijke ontwikkelingen in de opkomende natuurwetenschappen door in Nederland werkzame 'toponderzoekers' geïnitieerd. Vanuit de wijsbegeerte bestaat nauwelijks belangstelling voor deze ontwikkelingen en de wijsgerige vooronderstellingen die ze mogelijk maakten. Natuurlijk, zolang men denkt dat de Nederlandse Verlichting vooral het werk van religieus fanatisme is, zal een adequate beoordeling van haar wetenschappelijke prestaties nog lang opgave blijven, terwijl het Europese verlichtingsonderzoek eenzijdige trekjes begint te krijgen, juist omdat het de Nederlandse inbreng niet goed op zijn waarde kan beoordelen. En dat is slecht. Hier lapt Nederland zijn wetenschappelijke verantwoordelijkheden aan z'n laars. En dat is veel erger dan dat Nederland onvoldoende wijsgerig toponderzoek initieert, dunkt me.

De hierboven aangestipte onderzoeksgebieden vereisen specifieke onderzoekscompetenties, die inderdaad maar weinig studenten meekrijgen. Naast filologische en andere technische vaardigheden is vooral een zeer gedegen kennis van de historische ontwikkeling van de grote systematische – lees: metafysische – problemen nodig. En juist voor dit onderzoek heeft het 'advies' geen oog. Maar zonder gaat het niet.

Ik heb hierboven een aantal gebieden van wijsgerig onderzoek aangegeven die in internationale context een groot desideratum zijn en waarop met enige inspanning haast natuurlijkheidshalve toponderzoek mogelijk moet zijn dat de internationale agenda bepaalt. Maar er is meer en dat is misschien wel het eigenlijk cruciale hier. Onderzoek dat zich juist ook met de eigen wijsgerige traditie uiteenzet, heeft sterke gevolgen voor het zelfbewustzijn van de Nederlandse filosofie als geheel, en dat is niet bijster hoog. Volgens het KNAW-rapport is Amerika het Mekka van alle filosofie en moet de Nederlandse filosofie haar voorbeeld vooral in de ontwikkelingen zoeken die daar gaande zijn. Natuurlijk zijn deze ontwikkelingen te belangrijk om er geen ken-

nis van te nemen en moet men ook zeker trachten daarin een rol van betekenis te spelen. Om echter tot eigenstandige bloei te kunnen komen, heeft de filosofie mijns inziens ook en zelfs vooral een sterke verankering binnen de eigen cultuur nodig. En de mogelijkheden die de Nederlandse wijsgerige traditie daarvoor biedt, worden onvoldoende benut. Zolang dat niet gebeurt, kan ik niet goed zien hoe er in Nederland ooit een wijsgerige cultuur zal ontstaan die initiërend van aard is, die met andere woorden initiërend durft te zijn, omdat ze dat in het verleden ook is geweest.

Hoe dan ook, toponderzoek is uiteraard ook gewoon maakbaar, wanneer je portemonnee maar dik genoeg is. Maar laten we eerlijk zijn, zitten we echt te wachten op een onderzoeksinstituut als bijvoorbeeld het Amsterdamse JLLC versterkt met een aantal toplui uit de Verenigde Staten en een heel leger postdocs en promovendi in het Engels orakelend over Shannon-kanaaltheorieën en Kolmogorov-complexiteiten? Toponderzoek is voorgeprogrammeerd, dat wel. Brengt het de Nederlandse filosofie ook vooruit? Wat is er überhaupt nog zo Nederlands aan zo'n filosofie of instituut? Wil je iets eigens, een filosofie die nog wat naar de spruitjes ruikt *so to speak*, of wil je iets wat je elders hebt ingekocht om te excelleren? Ik wil iedere overheid en iedere beleidsmaker aansporen voor het eerste te kiezen, maar het tweede niet op voorhand uit te sluiten als het maar het eerste dient.

Noten

- 1 Wegen in de wijsbegeerte. Over de toekomst van het filosofisch onderzoek in Nederland, Amsterdam 2003, alleen verkrijgbaar via pdf-download: <http://www.knaw.nl/publicaties/pdf/20031101.pdf>. Gepubliceerd op de website van de KNAW is het stuk pas in februari 2004.
- 2 De titels: H. De Dijn (in de inhoudsopgave foutief De Duin) De toekomst van het filosofisch onderzoek in Nederland, pp. 15-25, J.F.A.K. van Benthem Van grondslagenonderzoek naar informatiewetenschap, pp. 26-36 en J.D. North Geschiedenis van de filosofie, pp. 37-54.
- 3 Wat de toevoeging 'in ons land' hier doet, is onduidelijk. In ieder geval heeft ze tot gevolg dat indien deze opvatting in andere, voor het filosofische debat

toonaangevende landen niet met dezelfde algemeenheid wordt gedragen, zich de Nederlandse filosofie op voorhand al heeft geïsoleerd. Dus daar lezen we overheen.

- 4 Het essay van North komt wat in deze richting, maar is weinig concreet. Niet nalaten kan ik het op te merken dat hetgeen hij over de filosofiegeschiednissen van Tiedenmann en Tennemann zegt, namelijk de waarheid in stappen te bereiken, klinkklare onzin is. Het eerste deel van Tennemanns geschiedenis verschijnt ook niet in 1789, maar in 1798. Blijkbaar weet hij ook wat in Hegels Jena-lezingen over filosofiegeschiedenis zou hebben gestaan (zie noot 2), een beroemd schriftje van Hegel dat sinds het midden van de negentiende eeuw, helaas, helaas, zoek is.